

GRAMER TERİMLERİ ESASINDA ÖZBEK TÜRKÇESİ TERİM TÜRETME YOLLARI ÜZERİNE¹

Hülya Arslan EROL²

Fatma KURT³

ÖZET

Belirli bir alanda uzmanlar tarafından kullanılan ve özel bir anlam taşıyan kelimelere terim denir. Terim türetme, dilin işlevliği için oldukça önemlidir. Dilin canlılığını arttıran terimler, çeşitli yollarla türetilir ve bu türetmeler birbirine örnek teşkil edebilir. Özbek Türkçesi, bugün en çok konuşulan Türk lehçelerinden biridir ve ortak Türkistan Türkçesi yazı dilinin temelini oluşturmaktadır. Günümüzde geniş bir sahada konuşulan Özbek Türkçesi, bilim terimleri oluşturarak kendi terim terminolojisini yaratmıştır. Bu çalışma, Özbek Türkçesindeki terimlerin oluşumunu gramer terimleri esasında inceleyerek lehçenin terim oluşturma yöntemlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Özbek Türkçesi gramer terimleri incelenirken kaynaklardan 457 gramer terimi taranmıştır. Bu terimlerden 70'e yakını Batı dillerinden alınmıştır. Çağatay Türkçesi döneminde kullanılan Farsça ve Arapça kelimelerden ise doğrudan veya dolaylı olarak 210'a yakın kelime terimleşmiştir. Geriye kalan 175 terim, Türkçe kökenli kelimelerden oluşmaktadır. Gramer terimlerinin %40'ını oluşturan Türkçe kelimelerin önemli bir kısmı günlük hayattan dile aktarılırken 23 kelime Çağatay Türkçesi söz varlığından yani tarihî metinlerden alınarak terimleşmiştir. Farsça ve Arapça kelimelerin önemli bir kısmı doğrudan alınma yerine türetme, kelime birleştirme, özelleşme yoluyla terimleşmiştir. Bu nedenle Özbek Türkçesinin terim türetme yollarının tespiti için Türkçe türetmelerin tamamına bu çalışmada yer verilmiştir. İncelenen Terimlerden 50'si yapım ekleri ile türetilmiştir. İncelediğimiz terimlerin 112'si tek kelimeden oluşmaktadır. Geriye kalan terimlerin ise 126'sı isim tamlaması; 160'ı sıfat tamlaması; 6'sı isim-fiil grubu; 3'ü edat grubu yapısındadır.

Anahtar kelimeler: Özbek Türkçesi, Çağatay Türkçesi, türetme, gramer, terim

[Journal of Turkish Language and Literature](#)

[Volume:5, Issue:3, Summer 2019, \(458-470\)](#)

[Doi Number: 10.20322/littera.517634](#)

¹

Bu makale, 8-10 Kasım 2018 tarihlerinde Çanakkale'de gerçekleştirilen Motif Vakfı Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş hali olup Gaziantep Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Yönetim Birimi tarafından FEF.YLT.18.12 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

²

Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, herol@gantep.edu.tr

³

Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fatmakurt@gantep.edu.tr

THE TERM DERIVATION METHODS OF UZBEK TURKISH BASED ON GRAMMATICAL TERMS

ABSTRACT

The words used by experts in a particular area and having a special meaning are called terms. The term derivation is very important for the functioning of the language. Terms that increase the viability of language are derived in a variety of ways, and these derivations can serve as examples. Uzbek Turkish is one of the most widely spoken Turkish dialects and the common Turkestan Turkish language is the basis of the written language. Today, Uzbek Turkish, which is spoken in a wide field, has created its term terminology by creating terms of science. This study aims to investigate the formation of the terms in Uzbek Turkish on the basis of grammatical terms and to present the methods of term derivation. While examining the grammatical terms of Uzbek Turkish, 435 grammar terms were searched from the sources. Nearly 70 of this terms were taken from Western languages. In Persian and Arabic words, which were expressed in the Chagatai Turkish period, 190 words were termed directly or indirectly. The remaining 175 terms consist of words of Turkish origin. While the majority of the Turkish words that make up 40% of the grammatical terms are transferred from everyday life to the language, 20 words have been termed by Chagatai Turkish vocabulary, that is, from historical texts. A significant number of Persian and Arabic words are termed by derivation, word fusion, and privatization, rather than by direct submission. For this reason, all the Turkish derivations for the determination of the term derivation of Uzbek Turkish are included in this study. 50 terms examined are derived with construction suffixes. Among the 435 terms we examined, 112 were single words. The remaining 323 terms, 119 of them were nouns; 145 were adjective phrase; 6 were noun-verb group; and 3 were the preposition group.

Key words: Uzbek Turkish, Chagatai Turkish, derivation, grammar, term

[Journal of Turkish Language and Literature](#)

[Volume:5, Issue:3, Summer 2019, \(458-470\)](#)

[Doi Number: 10.20322/littera.517634](#)

GİRİŞ

Sürekli olarak gelişen bilim ve teknoloji alanlarında bilim insanları tarafından yeni çalışmalar ortaya konuldukça yeni kavramlar ve tanımlara olan ihtiyaç artmaktadır. Bu tanımların karşılanması için diller, terim oluşturma yoluna girer. Terimler; bilim, sanat dallarının herhangi bir alanına ait bilgilerin adlarıdır (Karaağaç, 2013: 798) ve asıl olarak içinde bir tanım taşıyan özel kelimeler olarak nitelendirilebilir. Dillerin canlı bir alanını oluşturan ve aslında dilin konuşurlarının bilim yapmasını ve bilgiyi aktarmasını kolaylaştıran terimler, dil içinde farklı yollarla türetilmektedir. Dilde kullanılan terimlerin varlığı temelde *dil içi* ve *diller arası* (çeviri odaklı terim oluşturma) terim oluşturma diye ikiye ayrılır (Karaman, 2009: 45-46). Bu başlıklardan diller arası terim oluşturma, çeviri yoluyla ya da doğrudan, başka bir dilde kullanılan terimin ana dile aktarılmasıdır. Ancak diller genel itibarıyla bu aktarmayı yaparken terimi kendi dil yapısına benzeterek dil içinde kullanmaya başlar. Dil içi terim oluşturma ise dilin kendi imkânları içinde kullandığı kelimeleri türetmeler veya birleştirmeler sonucu terim hâline getirmesidir. Hamza Zülfiyar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları* adlı eserinde terim türetme yollarını *Genel Dilden Kelime Aktarma, Halk Ağzlarından Kelime Aktarma, Tarihi Metinlerden Kelime Aktarma, Çağdaş Lehçelerden Kelime Aktarma, Yapım Ekleriyle Terim Türetme, Kelime Birleştirme Yoluyla Terim Türetme, Kelime Türlerini Değiştirme Yoluyla Terim Türetme* başlıkları altında incelemiştir.

Terimler ve terim türetme konusunda Türkiye’de çalışmalar son yıllarda iyice hızlanmıştır. Pek çok bilim alanının terim sözlükleri çıkarılırken TDK tarafından terim türetme yolları ve Türkçe karşılığı olmayan terimler üzerine çalışmalar yapılmıştır. Bu yolla dilimizin terim türetme yolları ortaya konularak terim türetme konusunda canlılığın devam etmesi sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu hususta terim türetirken çağdaş lehçelerin ne gibi yollara başvurduğu konusu da ele alınabilir. Bugün dünya üzerinde yaklaşık 200 milyon kişinin konuştuğu ve yapılan tasniflere göre 20’den fazla lehçeye sahip olan dilimiz, her bir lehçesiyle ayrı ayrı çalışılmaktadır. Bu çalışmaların sonucunda dilin genel durumu, oluşumu, geçmişi ve geleceği hakkında belirli kanılar oluşturulmaktadır

Çağdaş lehçelerin terim türetme yollarının ortaya konulması diğer lehçelerin de terim türetme yollarına bir fikir oluşturabileceği gibi incelenen lehçelerin terim oluşturmada benzer ve farklı yönlerini ortaya çıkaracaktır. *Çağatay Türkçesinden Özbek Türkçesine Anlam Değişmeleri* konulu Yüksek Lisans tezinin yazım aşamasında Özbek Türkçesinin birtakım gramer terimlerini türetirken Çağatay Türkçesinin günlük hayatta kullanılan kelimelerinden faydalandığını görmek, aslında araştırmanın yapılması için ilk fikri oluşturmuş ve bu çalışmayı ortaya çıkarmıştır. Biz tabi ki burada yalnızca tarihî lehçelerden alınan kelimelerin terimleşmesi üzerinde durmayacağız, gramer terimleri esasında Özbek Türkçesinin terim oluşturma yolları üzerine bir inceleme yapacağız ancak bu tarz çalışmaların yukarıda sayılanların yanında lehçelerin tarihi devamlılığına da ışık tutabilecek türden olduğunu burada vurgulamak gerekir.

Türk dilinin tarihî gelişiminde kuzeydoğu grubunun doğu kolunu temsil eden Çağatay Türkçesi, tarihî ve coğrafi devamlılık içinde yerini Özbek Türkçesi ve Uygur Türkçesine bırakmıştır. Özbek Türkçesi, bugün Türkiye Türkçesinden sonra en çok konuşulan Türk lehçesidir. Konuşulduğu saha içinde Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi ve Çağatay Türkçesinin tarihî devamlılığını sürdürerek ortak Türkistan Türkçesi yazı dilinin temelini oluşturmaktadır (Buran; Alkaya,2012: 153). Bunun yanında içinde Kuzey ve Batı Türkçesi özellikleri de barındırması bu lehçeyi önemli bir araştırma konusu haline getirmektedir. Bugün geniş bir sahada 30 milyondan fazla kişinin konuştuğu Özbek Türkçesi, bilim terimleri oluşturarak kendi terim terminolojisini yaratmıştır. Özbek Türkçesinde oluşturulan terimlerin oluşumunu gramer terimleri esasında inceleyerek lehçenin terim oluşturma yöntemleri hakkında bir kanı oluşturmamız mümkündür.

Özbek Türkçesi gramer terimleri incelenirken Emine Gürsoy Naskali'nin *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*, Volkan Coşkun'un *Özbek Türkçesi Grameri* adlı çalışmaları ve Fatma Özkul'a ait *Özbek Türkçesinde Gramer Terimleri* adlı yüksek lisans tezi karşılaştırılmış ve taranan 500'e yakın gramer teriminden 80'e yakınının (affiks, akustika, allofon, antonim, dissimilyatsiya, ekvativ, kauzativ, polisemantik, semantik struktura, sintaksis vb.) çeviri yoluyla Batı dillerinden doğrudan alınarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu da yaklaşık %18'lik bir oran oluşturmaktadır. Çağatay Türkçesi döneminde dile girmiş Farsça ve Arapça kelimelerden ise doğrudan veya kısmen 190'a yakın kelime, Özbek Türkçesi içinde terim anlamı kazanmıştır. Bu şekilde kullanılan terimler ise Özbek Türkçesi gramer terimlerinin %44'ünü oluşturmaktadır. Ancak bu kelimelerin önemli bir kısmı doğrudan alınma yerine türetme, kelime birleştirme ya da özelleşme yolu ile Özbek Türkçesi içinde Türkçenin terim türetme yolları ile terimleşmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada, Özbek Türkçesinin terim türetme yollarının tespiti için Türkçe türetmelerin tamamına yer verilmiştir.

1. Türemiş Yapılı Terimler

Türk dili yapı bakımından eklemeli bir dil olduğundan en sık başvurulan yollardan biri yapım ekleri yardımıyla terim türetmektir. Kök veya gövdelere gelen yapım ekleri ile fiillerden isim, isimlerden isim, sıfatlardan isim türetmek suretiyle yeni terimler ortaya konulmaktadır. Özbek Türkçesi de gramer terimlerini türetirken yapım eklerine çok sık başvurmuştur. Burada dikkat çekmek istediğimiz husus dil içindeki onlarca yapım ekinden hangilerinin daha sık kullanıldığıdır.

1.1. -ş, -(i)ş, -(i)ş İsim Fiil Eki

Fiilden isim yapan *-(i)ş* eki fiil kökündeki harekete bağlı *iş* ve *oluş* adları yaparak kelimeye yapılan *işin* adı kavramını katar (Zülfikar, 2011: 96). Özbek Türkçesinde *-mä* isim-fiil eki ile aynı fonksiyonda olan bu ek, çok işlek kullanılmaktadır. Hareket adı yapmasının yanında kalıcı isim yapmaya *-mä* isim-fiil ekinden daha meyillidir (Coşkun, 2017: 72). Bu yönüyle terim türetmelerinde de kullanılmıştır. Özbek Türkçesi gramer terimlerinde bu ekle türetilen 19 terim tespit edilmiştir.

Türetmelerde *yumşâ-ş* (*incelme*) ve *târ+ây-iş* (*daralma*) örneklerindeki gibi doğrudan fiilin üzerine gelerek terim oluşturmasının yanında, ağırlıklı olarak isimlerin üzerine gelen *+ä-*, *+lä-ş-*, *+lä-n-* gibi isimden fiil yapan eklerin yardımıyla, isim köklerine geldiği durumlar çoğunluktadır. Örneğin *boğınläş* (*heceleme*) terimi *boğ-in* isim gövdesi üzerine *+lä-* isimden fiil yapım ekini almış ve *-ş* isim-fiil ekiyle terim oluşturmuştur. *nâm+lä-ş* (*adlandırma*) ve *qıyas+lä-ş* (*karşılaştırma*) terimleri de aynı şekilde *+lä* isimden fiil yapım ekini almış ve *-ş* isim-fiil ekiyle türetilmiştir.

Cärängliläşiş (*sedalılaşıma*) Çağatay Türkçesinde “*car nidası, aksi seda, yansıma*” anlamlarında kullanılan *cärän* kelimesi üzerine *+li* isimden isim yapım eki almış ve bir isim gövdesine dönüşmüştür. daha sonra *+lä-ş-* eki ile fiilleşmiş ve üzerine *-iş* isim-fiil ekini alarak terimleşmiştir. *Cärängsizläşiş* (*sedasızlaşma, tonsuzlaşma*) terimi de aynı kökten yoksunluk anlamı vermek için *+siz* isimden isim yapım eki alarak aynı şekilde türetilmiştir. *ixçämläşiş* (*kaynaşıma*) terimi ise “*küçük, minik; kısa, özlü*” anlamlarına gelen *ixçäm* kelimesinden *+lä-* isimden fiil yapım eki ve *-ş-* fiilden fiil yapım eki alarak *-iş* isim-fiil ekiyle türetilmiştir. Aynı şekilde *läbläşiş* (*läbläşiş*) (*yuvarlaklaşma*), *ägizläşiş* (*ağızlaşma*), *qättiqläşiş* (*kalınlaşma*) terimleri de isim kökleri üzerine gelen *+lä* isimden fiil yapım eki ve *-ş* fiilden fiil yapım eki alarak *-iş* isim-fiil ekiyle türetilmiştir. Burada bahsi geçen terimlerin *+lä* isimden fiil yapım eki üzerine *-ş* fiilden fiil yapım eki alma sebebi *-ş-* ekinin sözcüğe işteşlik, karşılıklı olma ya da eşitleme gibi anlamlar katmasıdır. Örneğin *cärängliläşiş* (*sedalılaşıma*) kelimesine sedalı olma durumuyla *cärängsizläşiş* (*sedasızlaşma, tonsuzlaşma*) kelimesine ise sedasız olma durumuyla eşitleme, yaklaşma anlamı katan *-ş-* işteşlik eki *ixçämläşiş* (*kaynaşıma*) kelimesinde karşılıklı, birlikte yapma anlamını katmıştır. Kısacası bu türetmelerde *+lä-ş-* yapısının kullanımı tesadüfî bir durum değil terimlerin anlam alanını karşılayacak şekilde yapılmış türetmelerdir. Buna paralel olarak *ikkiläniş* (*ikizleşme*) kelimesi *ikki* isim köküne *+lä-n-* eklerinin getirilmesi ile fiil gövdesi haline gelmiş ve *-iş* isim-fiil ekiyle terim hâlini almıştır. *Türläniş-tüsläniş* (*çekim*) teriminde de aynı şekilde isim köküne *+lä-n* eklerinin getirilmesi ve *-iş* isim-fiil ekiyle türeme söz konusudur. Bu yapılar da anlam olarak ikilenmek ve çekimlenmek anlamlarını taşıdığı için *+lä* isimden fiil yapım eki üzerine *-n* edilgenlik ekini alarak türetilmişlerdir.

kotäriliş (*açıklık*) ve *qoşiliş* (*ulama*) terimleri ise *kotär-* ve *qoş-* fiilleri üzerine *-l* fiilden fiil yapım eki (edilgenlik eki) alarak fiil gövdesi haline geldikten sonra kelime yine *-iş* isim-fiil ekiyle türetilmiştir.

1.2. +lık İsimden İsim Yapım Eki

Türkçenin en eski dönemlerinden beri kullanılan *+lik* isimden isim yapım eki, kalıcı isimler yapma fonksiyonu olan bir ektir (Ergin, 2012: 155). İsim ve sıfatlardan soyut adlar türeten bu ek için Günay Karaağaç, *kavram eki* ifadesini kullanır. *+lik* isimden isim yapım eki, Özbek Türkçesinde de kelime türetilirken sık kullanılan bir ektir. Soyut isimler, meslek isimleri ve yer adları türetmeye elverişlidir; daha çok kavram türettiğinden terim yapımında da kullanılmıştır. Özbek Türkçesi gramer terimlerinde bu ekle türetilen 9 terim tespit edilmiştir.

İsim kök veya gövdelerine gelebilen *+lik* isimden isim yapım eki, *birlik (teklik), kenglik (açıklık), kerâklik (gereklilik), nâtiqlik (söz sanatı)* terimlerinde doğrudan isim köklerinin üzerine; *bolışsizlik (olumsuzluk), uygunlik (uyum), oxşâşlik (benzeşme-eşitlik)* ifadelerinde fiilden türetilmiş isim gövdeleri üzerine getirilerek gramer terimi türetmiştir. *nâoxşâşlik (aykırılaşma, benzeşmezlik)* terimi de fiil kökünden türemiş, farklı olarak başına olumsuz sıfatlar türeten Farsça *na+* ekini almıştır. *uslubşunâslik (üslup bilimi)* terimi de *uslub* isim kökü üzerine Farsça bir sıfatın eklenmiş hali olan *+şunâs* eki ve *+lik* isimden isim yapım ekinin getirilmesi ile türetilmiştir.

1.3. -ma Fiilden İsim Yapım Eki

Ekin esas fonksiyonu iş isimleri yapmaktır, bu şekilde yapılan türetmeler eşya ismi olarak isim ve sıfat anlamlı kullanılır (Coşkun, 2017: 70). Özbek Türkçesinde *-mä, -li, -siz* gibi sıfat anlamı veren bu eklerin kullanımı terim türetmelerinde çok sık olmasa da görülür. Fiil kök ve gövdelerine getirilen *-mä* eki, Özbek Türkçesinde hareket ismi yapmaz. Her türlü fiil kök ve gövdesine getirilebilir, tam bir yapım eki fonksiyonundadır. Bu ek, yiyecek adı türetebilir; bunun yanında pasif manalı sıfatlar türetir. Ancak çoğunlukla üzerine geldiği kelimelerden *çizmä* “çizgi”, *örgätmä* “öğretme”, *äylänmä* “gezme, dolanma” gibi mücerret isimler türetir (Wurm, 1989: 139-186). Bu yönüyle terim oluşturmada da işlevi olan bir ektir. Gramer terimleri oluştururken de çeşitli şekillerde türetilmiş fiil gövdelerine getirildiği görülmektedir. Özbek Türkçesi gramer terimlerinde bu ekle türetilen 6 terim tespit edilmiştir.

ât+a-mä (terim) ad isim kökü üzerine *+a-* isimden fiil yapım eki getirilerek fiil gövdesinden türetilmiştir. “*terim, istilâh*” (Üşenmez; vd., 2016: 46) anlamına gelen sözcük, esasında kavramları ve tanımları adlandırdığı *için ad+* kökünden terimleştirilmiştir.

âl-in-mä (ödünç, alıntı) *al-* fiili üzerine *-n* edilgenlik eki ve *-mä* fiilden isim yapım eki ile türetilmiştir. Buradaki edilgenlik eki ile kelime, alıntı ifadesinin “*başka bir kişi ya da toplumdaki alınmış kelime*” (Karaağaç, 2013: 99) anlamına uygun olarak önce edilgen bir yapıya geçirilmiş sonra terim türetilmiştir. *Yäsä-l-mä (gövde-taban)* kelimesi de ad ve fiil köklerinden yapım ekleriyle türetilen gövdeyi ifade etmektedir. *Yäsä-* fiili esasen “*üretmek*” anlamına gelmektedir. Buradaki *-l* edilgenlik eki ile “*dizilmek, kurulmak, yapılmak*” (Üşenmez; vd., 2016: 493) anlamı sağlanmış daha sonra *-mä* fiilden isim yapım eki ile terim adı haline gelmiştir. *öz+lä-ş-mä (ödünç, alıntı)* terimi, “*benimsemek, kabul görmek*” (Üşenmez; vd., 2016: 528) anlamına gelen *özläş-* fiil gövdesinden türetilmiş; *ödünç, alıntı* anlamlarına gelmektedir. Kabul gören, benimsenen ifadelerden alıntı yapılması mantığıyla anlam ilişkisi kurabileceğimiz bu terim aynı anlama gelen *âlinmä* kelimesi gibi *-mä* fiilden isim yapım eki alarak terimleşmiştir.

küş+äy-tir-mä (pekiştirme/kuvvetlendirme) kelimesi de anlamıyla ilişkili olarak *küş+* isim kökünden türemiştir. isimden fiil yapım eki olan *+äy* eki ile fiil durumuna geçmiş ve pekiştirme, kuvvetlendirme anlamlarına uygun olarak *-tir* ettirgenlik ekiyle fiil gövdesi haline gelmiş ve *-mä* fiilden isim yapım eki alıp kalıcı isme geçerek terim

oluşturmuştur. *árttirmä* (*ettirgen*) terimi de *-tir* ettirgenlik eki olarak *-ma* fiilden isim yapım eki ile terim oluşturmuştur. *qıs-qär-t-mä* (*kısaltma*) terimi ise fiil gövdesi üzerine, yine anlamına uygun olarak, *-t-* ettirgenlik eki ve *-mä* fiilden isim yapım eki getirilmesi ile oluşturulmuştur.

1.4. +dâş İsimden İsim Yapım Eki

İsim kök ve gövlerinin üzerine gelen *+dâş* eki refakat ve ortaklık bildirmesi yönüyle Tahsin Banguoğlu tarafından Farsça *hem-*; Fransızca *co-*, *syn-*, *homo-* gibi ön eklerinin dilimizdeki karşılığı olarak değerlendirilir (Banguoğlu, 1990: 170). Eski Türkçede ünlüsü ve ünsüzüyle ses uyumlarına bağlı bir şekilde işlek kullanılan bu ek, Türkiye Türkçesi içinde işlekliliğini tekrar Cumhuriyetten sonra terim türetmelerinde kazanmıştır. Ancak terim türetmeye oldukça elverişli olan bu ekten yeterince faydalanılmadığı görülmektedir (Zülfikar, 2011: 80). *+dâş* isimden isim yapım eki, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Özbek Türkçesinde de terim türetmelerinde kısmen kullanılmış, 5 terimde varlığı tespit edilmiştir. Örneğin anlam ortaklığı belirtmek için *ma'nâ* isim kökü üzerine *+dâş* isimden isim yapan ek getirilerek *ma'nâdâş* (*anlamdaş*) terimi türetilmiştir. *şâklâş* (*eş sesli*), *râvişdâş* (*zarf-fiil*), *sifâtdâş* (*sıfat-fiil*), *ündâş* (*ünlü*) terimleri de isim kökü üzerine *+dâş* isimden isim yapan ek getirilerek türetilmiştir.

1.5. -li / -siz İsimden İsim Yapım Eki

-li / -siz isimden isim yapım ekleri, isim türetirken sıfat görevli sözcükler de oluşturduğu için Muharrem Ergin tarafından vasıf isimleri oluşturan ekler olarak değerlendirilir. Bir şeye sahip olma anlamında isimden isim yapan *+li* eki, isimde bir nesne bulunduğunu ya da ismin bir nesneye bağlı olduğunu ifade eder (Ergin, 2012: 159-160). *+siz* eki ise bu eklin olumsuzunu yapar. Özbek Türkçesinde oldukça işlek kullanılan ve kalıcı isim yapan bu eklerden terim oluştururken sınırlı sayıda faydalanılmıştır. Bu şekilde türetilen 4 gramer terimi tespit edilmiştir. Bu ekler, *cinssiz* (*cinsiyetsiz*) ve *ünli* (*ünlü*) kelimelerinde isim köklerine; *ötimsiz* (*geçişsiz*) ve *ötimli* (*geçişli*) kelimelerinde isim gövdelerine gelerek terim oluşturmuştur. Söz konusu ekler ismi vasıflandırdığından sıfat tamlaması kuruluşundaki terimlerde de kullanılmıştır. Bu eklerle tamlama kuran türetmeler *Kelime Grubu Kuruluşundaki Terimler* başlığında ele alınmıştır.

1.6. -(u)vçi Fiilden İsim Yapım Eki

Hareket ismi yapan *-(u)v* isim-fiil eki ile *+çi* isimden isim yapım ekinin birleşiminden oluşan ek, kalıplaşmış halde fiillerin üzerine gelerek kalıcı isimler yapar (Ercilasun, 2007: 302). Bu yönüyle meslek adı ve terim türetmelerinde kullanılan bir ektir. Özbek Türkçesi gramer terimlerinde bu ekle türetilen 3 terim tespit edilmiştir. "*kesin, doğru, net*" anlamlarına gelen *âniq+* kelimesi *+lä-* isimden fiil yapım eki olarak fiil gövdesi durumuna geçmiş ve *-(u)vçi* fiilden isim yapım ekini olarak *âniqlâvçi* (*tamlayan-belirten*) terimini oluşturmuştur. Aynı şekilde *bâğlâvçi* (*bağlaç*) terimi de *bâğ+* isim kökünden *+lä-* isimden fiil yapım eki olarak fiil gövdesi durumuna geçmiş ve *-(u)vçi* fiilden isim yapım ekini olarak türetilmiştir. *toldiruvçi* (*nesne*) terimi de farklı olarak fiil kökünden *-tir-* ettirgenlik eki ve *-(u)vçi* fiilden isim yapım eki ile türetilmiştir.

2. Kelime Grubu Kuruluşundaki Terimler

Kavramların tek kelimeyle ifade edilemediği durumlarda terimler, birden fazla sözcüğün bir araya gelmesiyle karşılanır. Bu durum hemen her dilde görülen yaygın bir terim türetme yoludur. Terim oluştururken kelimeleri birleştirmeye götüren etkenlerin başında doğu ve Batı dillerinden alınan ve iki kelimededen oluşan biçimler gelir (Zülfikar, 2011: 165). Yabancı dilde iki sözcükten oluşan terim, ana dilde de aynı şekilde karşılık bulmaya meyillidir. Özbek Türkçesinde bu şekilde kelime birleştirme yoluyla türetilen terimlerin sayısı oldukça fazladır. İncelediğimiz gramer terimlerinin yalnızca 112 tanesi türemiş yapıdır. Geriye kalan terimlerin 126'sı isim tamlaması; 160'ı sıfat tamlaması kurmuştur.

Kelime Grubu Kuruluşundaki terimlerin bir kısmı ise isim-fiil grubu ve edat grubu oluşturmuştur. Hamza Zülfikar, iki kelimededen daha uzun yapıda olan terimleri nerdeyse tanım olabilecek uzunlukta olması yönüyle eleştirir ve tek kelimededen oluşan terimler ile ad ve sıfat tamlaması biçiminde iki kelimededen oluşan terimlerin kullanıma daha uygun yapılar olduğunu belirtir (Zülfikar, 2011: 337). Dillerin terim türetmedeki amacı hızlı anlaşılmayı, uzun açıklama ve tanımları kısa yoldan anlatmayı sağlamaktır. Bu nedenle gereğinden uzun yapılar terim türetmenin amacına ters düşmektedir. Özbek Türkçesinde bu şekilde türetilen terim sayısı oldukça azdır. 6'sı isim fiil, 3'ü edat grubu olmak üzere bu yapıdan toplamda 9 tane bulunmaktadır.

2.1. İsim Tamlamasından Oluşan Türetmeler

Özbek Türkçesinin terim türetirken en sık başvurduğu yollardan biri de isim tamlamalarından türetmeler yapmaktır. Türkiye Türkçesinde de çok sık görülen bu türetme şekli belirtili isim tamlaması ve belirtisiz isim tamlaması şeklinde kurulanlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Belirtisiz isim tamlamaları, kalıplaşmış birleşik kelime yapmaya meyilli olduğundan terim türetilirken belirtili isim tamlamasından daha sık kullanılmıştır. Zira terim olarak kullanılan isim tamlamalarının yalnızca 8'i belirtili isim tamlamasından oluşmaktadır.

Belirtili İsim tamlamasından oluşan terimler: *fe'Ining tüslänişi (fiil çekimi), fe'Ining tüslävçi qoşimçäsi (fiil çekim eki), ätning türlänişi (isim çekimi), ätning turlävçi qoşimçäläri (isim çekim ekleri), söz bäsüdügi tävuşning tüşişi (ön ses düşmesi), ünlilärning qattiq-yumşaqlığıgä körä uyğunlaşuvi (kalınlık incelik uyumu), ünlining özgärişi (ünlü değişimi), ünlining tüşişi (ünlü düşmesi)*

Belirtisiz İsim tamlamasından oluşan terimler: *äyirüv vä çegärälav yüklämäläri (pekiştirme edatları), äna tili (ana dil), ät özügi (isim kökü), bälälär nutqi (çocuk dili), bälälär tili (çocuk dili), birgälik qoşimçäsi (ortaklaşma eki), birinçi şahs egälik qoşimçäläri (birinci şahıs iyelik ekleri), boğın tüşişi (hece düşmesi), boğınlär ixçämläşuvi (hece kaynaşması), burun boşlığı (geniz), burun tävuşi (geniz sesi), buyruq mäyli (emir kipi), çiqiş kelişigi (ayrılma hali), çäğıştiriliş komäkçiläri (karşılaştırma edatları), çuqur til äraqa ündäşi (art damak ünsüzü), egä-kesim mäsligi (özne-yüklem uygunluğu), egälik qoşimçäläri (iyelik ekleri), erkäk cinsi (erkeklik), fe'l däreçäsi (fiil çatısı), fe'l negizi (fiil gövdesi), fe'l nisbäti (fiil cümlesi), fe'l özügi (fiil kökü), gäp böläkläri (cümlelerin ögeleri), güman*

almaşlari (belirsizlik zamiri), güman yüklämäsi (belirsizlik eki), halq tili (halk dili), häräkät nâmi (isim fiil), häräkät nâmi qoşımçäsi (isim-fiil eki), havâ yoli (ses yolu), hâlat rävişi (durum zarfı - hal zarfı), hâzirgi keläsi zamân eşitilgänlik fe'li (geniş zamanın rivayeti), hürmät formasi (saygı ifadeli çokluk), icrâ mäyli (bildirme kipleri), istäk mäyli (istek kipi), käsib-hünär âti (meslek adı), keläsi zamân eşitilgänlik fe'li (gelecek zamanın rivayeti), keläsi zamân şart fe'li (gelecek zamanın şartı), keläsi zamân lazim fe'li (gelecek zamanın hikayesi), kelişik qoşımçälari (hal ekleri), kenglik dәрäcäsi (açıklık derecesi), kesimlik qoşımçäsi (bildirme eki), ki bağlâvçisi (ki bağlacı), kiçräytiriş qoşımçäsi (küçültme eki), kişilik âlmâşi (şahıs zamiri), köplik qoşımçäsi (çokluk eki), körsätiş âlmâşi (işaret zamiri), körsätiş sifäti (işaret sıfatı), kötäriliş dәрäcäsi (açıklık derecesi), köplikdägi birinci şäxs qoşımçäsi (çokluk birinci şahıs eki), läb garmoniyäsi (dudak benzeşmesi – düzlük yuvarlaklık uyumu), läb ündäşi (dudak ünsüzü), läb uyğunligi (dudak benzeşmesi), läb-tiş ündäşi (diş dudak ünsüzü), luğat bāyligi (kelime hazinesi), mäqsäd mäyli (niyet ifadeli kip), mäqsäd rävişi (niyet bildiren zarf), miqdār - dәрäcä rävişi (miktar zarfı), näfäs yoli (ses yolu), oxşätiş kelişigi (eşitlik eki), âld qatâr ünlisi (ince ünlü), orin-päyt kelişigi (bulunma hali), ârqa qatâr ünlisi (kalın ünlü), ârttirmä nisbät qoşımçäsi (ettirgenlik eki), orin rävişi (yer zarfı), otgän zamân eşitilgänlik şäkli (öğrenilen geçmiş zaman), oxşätiş qoşımçäsi (benzerlik eki - eşitlik eki), özlük âlmâşi (dönüşlülük zamiri), ağiz tâvuşi (ağız sesi), päyt rävişi (zaman zarfı), qäräşlilik qoşımçäsi (aitlik eki), qärätqıç kelişigi (ilgi hali), qiyâslâş kömäkçilari (karşılaştırma edatları), sayoz til ârqa ündäşi (ön damak ünsüzü), sorâq âlmâşi (soru zamiri), sorâq qoşımçäsi (soru eki), sorâq yüklämäsi (soru eki), söz birikmäsi (kelime grubu), söz bāyligi (kelime hazinesi), söz xazinäsi (kelime hazinesi), söz yäsalişi (türetme), söz sän'ati (söz sanatı), sözläşüv tili (konuşma dili), şäxs-sän körsätkiçläri (şahıs ekleri), şart mäyi qoşımçäsi (şart eki), şart mäyli (şart kipi), şart-istäk mäyli (dilek şart kipi), tahminiylik sifäti (belirsizlik sıfatı), tahminiylik âlmâşi (belirsizlik zamiri), tänglāy garmoniyäsi (kalınlık incelik uyumu), täsdiq ündävi (cevap ünlemi), tiş âraligi ündäşi (peltek diş ünsüzü), tiş ündäşi (diş ünsüzü), tiş-milk ündäşi (diş eti ünsüzü), til atlası (dil atlası), til bilimi (dil bilimi), til âiläsi (dil ailesi), til âldi ündäşi (diş damak ünsüzü), til ârqa ündäşi (damak ünsüzü), til-tiş ündäşi (dil diş ünsüzü), tiniş belgiläri (olumlu cümle), tâvuş almaşinişi (metatez), tâvuş ârtişi (ses türemesi), tâvuş özgärişi (ses değişmesi), tâvuş qoşilişi (ses birleşmesi), tâvuş tüşişi (ses düşmesi), tüşüm kelişigi (belirtme hali-yükleme hali), tutuq belgisi (kesme işareti), ün payçaläri (ses telleri), ündäş ârtişi (ünsüz türemesi), xâbär mäyli (bildirme kipleri), xâtin cinsi (dişilik), vâsitä kelişigi (vasıta hali), yönäliş kelişigi (yönelme hali), yumşaq yân ündäşi (ön avurt ünsüzü), zamân qoşımçäsi (zaman eki)

2.2. Sıfat Tamlamasından Oluşan Türetmeler

Sıfat; somut ve soyut ad ve kavramları niteleme, belirtme, yer gösterme, sayı gösterme, sorma gibi çeşitli yönlerden vasıflandıran, sınırlayan kelime türü olarak adlandırılır. Kavramların niteliklerini önemli vasıf ve durumlarını kısa bir şekilde belirten sıfat, bu yönüyle terim oluşturmaya da oldukça elverişlidir.

Bu sebeple Özbek Türkçesinin de en çok başvurduğu terim türetme yöntemi sıfat tamlamalarıdır. Nitekim ele aldığımız 500'e yakın terimin 160'ı sıfat tamlamasından oluşmaktadır.

İncelememizde karşımıza çıkan sıfatlar, farklı yollarla tamlama kurmuştur. Bu tamlamaların bir kısmı doğrudan ismin önüne sıfat getirilerek oluşturulmuştur: *əniq nisbät (etken çatı), abstrakt atlä (soyut isim), bäs böläklär (cümlelerin temel öğeleri), bäs gäp (ana cümle), bäs kelişik (yalın hal), bäs ma'nä (asıl anlam), cüft at (ikileme), cüft sifät (ikileme yapısındaki sıfat), çet söz (yabancı kelime), däräk gäp (bildirme cümlesi), ergäş gäp (yan cümle), garindäş tillär (akraba diller), ikinci çozıqlık (ikincil uzunluk), ikinci şäxs (ikinci şahıs), inkär gäp (olumsuz cümle), keläsi zamän (gecek zaman), keng ünli (geniş ünlü), konkret ät (somut isim), köp ma'näli (çok anlamlı), mävhüm ät (soyut isim), muräkkäb qoşımçä (birleşik ek), muräkkäb zamän (birleşik zaman), äçiq boğın (açık hece), äld qatär (ince sıra), äld qoşımçä (ön ek), olik til (ölü dil), ärqä qatär (kalın sıra), ärttirmä nisbät (ettirgen çatı), köçirmä gäp (doğrudan anlatım), qattıq ünli (kalın ünlü), qattıq qator (kalın sıra), qısqa ünli (kısa ünlü), qoşmä fe'l (birleşik fiil), qoşmä gäp (birleşik cümle), qoşmä ät (birleşik isim), qoşmä qoşımçä (birleşik ek), qoşmä söz (birleşik kelime), qoşni tâvuş (komşu ses), özläştirmä gäp (dolaylı anlatım), sayoz til ärqä (ön damak), säddä gäp (basit cümle), säddä zamän (basit zaman), sonor ündäş (akıcı ünsüz), soraq gäp (soru cümlesi), taqşım sän (üleştirme sayı sıfatları), tärtib sän (sıra sayı sıfatı), täsdiq gäp (olumlu cümle), tirik til (canlı dil), titräk ündäş (titrek ünsüz), târ ünli (dar ünlü), tüb ät (isim kökü), türdäş ät (cins isim), üçinçi şäxs (üçüncü şahıs), urğusiz boğın (vurgusuz hece), yäşirin egä (gizli özne), yâpıq boğın (kapalı hece), yâpıq e (kapalı e), yän tâvuş (avurt ünsüzü), yumşâq qatär (ince sıra), yumşâq ünli (ince ünlü), zid ma'näli (zıt anlamlı), sanâq sän (asıl sayı sıfatı), yäsämä fe'l (fiil gövdesi), yäsämä ät (isim gövdesi), yäsämä söz (türemiş kelime), buyruq gäp (emir cümlesi), çuqur til ärqä (art damak), käs sän (kesirli sayı sıfatı)*

Bir kısım tamlamalar ise isim kök ve gövdelerinden sıfat türeten ekler ya da sıfat-fiil yardımı ile kurulmuştur.

+ki isimden sıfat yapan ek ile kurulan tamlamalar: *bäs kelişikdägi ät (yalın isim), söz bäsüdägi tâvuş (ön ses), köplikdägi birinçi şäxs qoşımçäsi (çokluk birinci şahıs eki), köplikdägi ikinci şäxs (çokluk ikinci şahıs), mächul nisbätidägi fe'l (edilgen fiil), özlük nisbätidägi fe'l (dönüşlü fiil), gäp bäsüdägi kömäkçilər (cümle başı edatları), əniq nisbätidägi fe'l (dönüşsüz fiil), birlikdägi birinçi şäxs (teklik birinci şahıs), birlikdägi ikinci şäxs (teklik ikinci şahıs), birlikdägi üçinçi şäxs (teklik üçüncü şahıs), дәstläbki ma'nä (sözlük anlamı), pästiki çağ (alt çene), pästiki läb (alt dudak), birgälik nisbetidägi fe'l (işteş fiil), hâzirgi zamän (şimdiki zaman), hâzirgi - keläsi zamän (geniş zaman), içki qâfiyä (iç kafiye)*

+lı/+sız isimden sıfat yapan ek ile kurulan tamlamalar: *atâqli ät (özel isim), belgili qärätqiçli birikmä (belirtili isim tamlaması), belgili väsitäsiz toldiruvçi (belirtili nesne), belgisiz qärätqiçli birikmä (belirtisiz isim tamlaması), birikmäli sifät (birleşik sıfat), bolışli fe'l (olumlu fiil), cärängli ündäş (sedalı ünsüz, tonlu ünsüz), fe'l kesimli gäp (fiil cümlesi), inversiyäli gäp (devrik cümle), ki bağlâvçisili qoşmä gäp (ki'li birleşik cümle), kömäkçili ät (edat*

grubu), *ât kesimli gâp (isim cümlesi)*, *otimli fe'l (geçişli fiil)*, *qärätqıçli birikmä (isim tamlaması)*, *sifätlâvçili birikmä (sıfat tamlaması)*, *şart ergâş gâpli qoşmä gâp (şart cümlesi)*, *şâxslı fe'l (çekimli fiil)*, *tüslânişli fe'l (çekimli fiil)*, *belgisiz vâsitäsiz toldiruvçı (belirtisiz nesne)*, *bolışsiz fe'l (olumsuz fiil)*, *cärängsiz ündâş (sedasız ünsüz, tonsuz ünsüz)*, *ötimsiz fe'l (geçişsiz fiil)*, *şâxssiz fe'l (çekimsiz fiil)*, *tolıqsız gâp (kesik cümle)*, *tüslânişsiz fe'l (çekimsiz fiil)*, *ünümli affikslär (canlı ekler)*, *ünümsüz affikslär (ölü ekler)*

-(u)v+çı fiilden sıfat yapım eki ve +çı isimden sıfat yapım eki ile kurulan tamlamalar: *fe'ldan fe'l yasâvçı qoşimçä (fiilden fiil yapım eki)*, *fe'ldan ât yasâvçı qoşimçä (fiilden isim yapım eki)*, *garindâşlık bildiruvçı âtlar (akrabalık adları)*, *xassa bildiruvçı sifätlär (niteleme sıfatları)*, *küçäyıştırüvçı kömäkçi (pekiştirme/kuvvetlendirme edatı)*, *türlâvçı-tüslâvçı poşimçä (çekim eki)*, *vâsitäçi til (aracı dil)*, *yârdämçi fe'l (yardımcı fiil)*, *yârdämçi tâvuş (yardımcı)*, *yäsâvçı qoşimçä (yapım eki)*, *yetäkçi fe'l (asıl fiil)*

+iy Arapça nisbet ekiyle kurulan tamlamalar: *adäbiy til (yazı dil)*, *asliy tâvuş (aslî ses, birincil ses)*, *asliy uzunlik (aslî uzunluk, birincil uzunluk)*, *äsâsiy ma'nâ (asıl anlam)*, *bädiy asar tili (edebî dil)*, *bädiy til (edebî dil)*, *ilmiy til (bilim dili)*, *qıyâsiy grammatika (karşılaştırmalı gramer)*, *râsmiy til (resmî dil)*, *taqlidiy söz (tabiat taklidi söz)*, *tarihiy grammatika (tarihî gramer)*, *turkiy til (genel Türkçe)*, *umumiy egä (ortak özne)*, *umumiy kesim (ortak yüklem)*, *umumiy tilşunâslik (dil bilimi)*, *umumiy toldiruvçı (ortak nesne)*, *xâriciy söz (yabancı söz)*

Sıfat-fiil ekiyle kurulan tamlamalar: *äcrätîlgän böläk (yan cümle)*, *äcrätîlgän izahlär (açıklama ifadesi)*, *äcrätîlgän sifätlavçilär (geldiği ögeyi vurgulayan sıfatlar)*, *äniq otgän zamân (görülen geçmiş zaman)*, *fe'ldan yasalgän fe'l (fiilden türeme fiil)*, *fe'ldan yäsälgän ât (fiilden türeme isim)*, *läblängän ünli (yuvarlak ünlü)*, *läblänmägän ünli (düz ünlü)*, *otgän zamân (geçmiş zaman)*, *âtdan yäsälgän fe'l (isimden türeme fiil)*, *âtdan yäsälgän ât (isimden türeme isim)*

2.3. İsim-Fiil Grubu Kuruluşundaki Türetmeler

boğiz tâvuşiga äyläniş (gırtlaksılaşma), *läblänmägän hâlätgä ötiş (düzleşme)*, *âld qatârga ötiş (incelme)*, *ârqa qatârga ötiş (kalınlaşma)*, *söz bâşida ündâş ârttiriş (ön seste ünsüz türemesi)*, *söz bâşida ünli ârttiriş (ön seste ünlü türemesi)*

2.4. Edat Grubu Kuruluşundaki Türetmeler

läblängänlik-läblänmägänlikkâ köre uyğunlik (düzlük yuvarlaklık uyumu – küçük ünlü uyumu), *sözning birinçi vä âxirgi tâvuşlärädän bâşqa tâvuşlar (iç ses)*, *xabar mäylidan bâşqa mäyllär (tasarlama kipleri)*

3. Tarihî Metinlerden ve Genel Dilden Kelime Aktarma Yoluyla Oluşturulan Terimler

Terimler, bir bilim dalıyla ilgilenen uzmanların bildiği ve anladığı kelimelerdir ancak terim oluşturulurken halk dilinden ve genel dilden de bazı kelimeler alınır. Bu sebeple terimlerle genel dile ait kelimeleri birbirinden ayırmak kimi zaman güç olabilir (Şahin, 2006: 125). İncelememizde Özbek Türkçesi gramer terimlerinin %40'ının Türkçe kelimelerden oluştuğu tespit edilmiştir ve bu kelimeler zaten genel dil içinde kullanılan kelimelerdir.

Dolayısıyla Özbek Türkçesi *Genel Dilden Kelime Aktarma* yöntemini çok sık kullanmıştır. Bu nedenle bizim burada dikkat çekmek istediğimiz husus, tarihî metinlerin yani Çağatay Türkçesi söz varlığının Özbek Türkçesi gramer terimlerine katkısıdır.

Dillerin ıstılah çalışmalarında kelime türetilirken genel olarak tarihi metinler ve günlük hayatta kullanılan kelimelerden faydalanılması başvurulan ilk yoldur. Örneğin TDK kurulduktan sonra oluşturulan genel merkez kurulunun ilk işi eski kitaplardaki dil malzemesinin toparlanmasını sağlamak olmuştur. Bu şekilde oluşturulan tarama dergisi; *çağ, konuk, öğretmen* gibi kelimeleri dilimize kazandırmıştır (Zülfikar, 2011: 178-179). Bu durum Özbek dilciler için de değişmemiştir. Özbek Türkçesinin ilk dönem terim çalışmalarında, önerilen terimlerin tarihî dönem metinlerine ya da halk diline dayandığı görülmektedir. Yrd. Doç. Dr. Yusuf Avcı'nın *Fitrat'ın Hayatı ve İlk Devir Özbekçedeki Dil Bilgisi Terimlerinin Günümüz Özbek ve Türkiye Türkçesindekilerle Karşılaştırılması* adlı makalesinde yer verdiği ilk devir Özbekçe gramer terimlerinin pek çoğu Çağatay Türkçesinin söz varlığında kullanılan kelimelerin terim anlamı kazanması ile oluşturulmuştur. Bu terimler hâlâ işlek olarak kullanılmakla birlikte Özbek Türkçesi, tarihî dönemlerden beri kullandığı kelimeleri terimleştirmede ilk dönem gramer çalışmalarının üzerine yeni türetmeler katarak devam etmiştir.

Tarihî dönemde kullanılan kelimelerin genel dilde ya da halk ağzında kullanılıyor olması, bu kelimelerin halkın dimağına kolay yeleşmesini ve kolay yaygınlaşmasını sağlamaktadır. Dil, kökünden hiçbir zaman kopmadığı için tarihî metinler kelime türetmede dilciler için bir hazine gibidir. Örneğin Özbek Türkçesinde kullanılan *râviş (zarf)* terimi Çağatay Türkçesinde kullanılan ve Farsça bir köke dayanan *reviş "gidiş, yürüyüş, tarz, üslup"* (Ünlü, 2013: 919) kelimesinden fiilin, fiilimsinin, sıfatın tarzını veya üslubunu belirten zarf terimi için kullanılmıştır. Çağatay Türkçesinde kullanılan ve Türkçe olan *boğun "boğum"* (Ünlü, 2013: 160) kelimesi *boğın (hece)* kullanımıyla Özbek Türkçesi içinde terimleşmiştir.

ata- fiili Çağatay Türkçesinde "*adlandırmak, ad vermek, ad koymak*" (Ünlü, 2013: 67) anlamlarını karşılarken Özbek Türkçesinde *atama (terim)* anlamına gelerek terimlerin özel tanımları adlandırmak anlamına uygun şekilde türetilmiştir. Çağatay Türkçesinde "*şüphesiz, muhakkak, yakın, gerçek*" (Ünlü, 2013: 43) anlamlarını karşılayan *aniq* kelimesi *aniq nisbâtdägi fe'l (dönüşsüz fiil), aniq otgän zamân (görülen geçmiş zaman), aniq lanmış (tamlanan), aniqlâvçi (tamlayan-belirten), aniq nisbät (etken çatı)* örneklerinde anlamına uygun olarak terimleşmiştir. Burada "*çatı*" terimini karşılayan Arapça kökenli "*nisbät*" kelimesi de yine Çağatay Türkçesinden beri kullanılan ve bağlılık anlamına gelen bir kelimedir. Zira çatı konusu fiilin özne ve nesne ile bağlantısını ortaya koymaktadır.

Çağatay Türkçesinde "*yardım, inayet*" (Ünlü, 2013: 656) anlamlarına gelen *kömek* kelimesi Özbek Türkçesinde de yardım anlamında kullanılmaktadır. Edatın sözcükler arasında anlam ilgisi kurmaya yardım eden unsur

olmasından dolayı *kömäkçi* (*edat*), *kömäkçili ât* (*edat grubu*) terimleri dile sadık kalarak tarihi dönemlerden beri kullanılagelen *kömek* kelimesinden terimleşmiştir. Çağatay Türkçesinde *köplük* kelimesi “*çokluk, izdiham*” (Ünlü, 2013: 658) anlamında kullanılırken Özbek Türkçesinde *köplik* (*çokluk*) şekliyle terim olarak kullanılmaktadır. Bugün Özbek Türkçesinde kullanılan *maqâl* (*atasözü*) terimi de Çağatay Türkçesinde kullanılan ve Arapça kökenli olan *maḳāl* “*söz, söyleyiş*” (Ünlü, 2013: 712) kelimesinden terimleşmiştir.

Verilen örneklerin yanında *inkâr gâp* (*olumsuz cümle*), *eskirgân* (*eski*), *mahsuldâr* (*işlek*), *mävhum ât* (*soyut isim*), *mazmuniyet* (*anlam bilimi*), *ârttirmä* (*ettirgen*), *ârttirmä nisbät* (*ettirgen çatı*), *oxşâşlık* (*benzeşme-eşitlik*), *cärängliläşiş* (*sedalılaşma*), *cärängsizläşiş* (*sedasızlaşma, tonsuzlaşma*), *oxşätiş kelişigi* (*eşitlik eki*), *oxşätiş qoşimçäsı* (*benzerlik eki - eşitlik eki*), *ünümli affikslär* (*işlek ekler*), *ünümsiz affikslär* (*ölü ekler*), *yäşirin egä* (*gizli özne*) terimleri de Çağatay Türkçesi dönemi metinlerinde kullanılan kelimelerden terimleşmiştir.

SONUÇ

Dillerin canlılığını her daim korumakla yükümlü olduğu terim türetmeleri, dilin bir bilim dili olması yolunda en önemli hususlardan biridir. Türkçenin terim türetme yolları ele alınırken bütün lehçelerdeki türetme yollarının ortaya konulması, dilin benimsediği türetme şekillerini toplu olarak görmemizi sağlayacaktır. Böylece dildeki canlılığını oldukça önemseydiğimiz terim türetmelerinde Çağdaş Türk Lehçeleri de birbirine fikir verebilecektir. Bu çalışmada terim türetmeleri ile ilgili ulaşılabildiğimiz kaynaklardan yola çıkarak gramer terimleri temelinde Özbek Türkçesinin terim oluşturma yolları incelenmiştir. İncelememizde en genel ifade ile Özbek Türkçesi gramer terimleri *Türemiş Yapı, Kelime Grubu Kuruluşu, Tarihî Metinlerden ve Genel Dilden Kelime Aktarılması* yoluyla oluşturulmuş ve sınıflandırılmıştır. Bu başlıklardan şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Özbek Türkçesinde yapım ekiyle türetilen 50 terim tespit edilmiştir. Bu terimlerde (*i*)ş *isim-fiil eki*, *-(u)v isim-fiil eki*, *-miş sıfat-fiil eki*, *-mä fiilden isim yapım eki*, *-(u)vçi fiilden isim yapım eki*, *+lik isimden isim yapım eki*, *-li /-siz isimden isim yapım eki*, *+dâş isimden isim yapım eki* kullanılmıştır. Bu eklerden en çok kullanılanı *-(i)ş isim-fiil ekidir*. Fiillere gelerek türetme yapan eklerin kullanıldığı yerlerde isim köklerinin fiil gövdesine dönüşmesi için *+lä-ş- veya +lä-n-* yapılarının çok fazla kullanıldığı görülmektedir.
- Özbek Türkçesinde *Kelime Birleştirme Yoluyla Terim Türetme* en sık başvurulan yoldur. Nitekim incelenen gramer terimlerinin 345’i birden fazla kelimedenden oluşmaktadır. Bu terimlerin 126’sını isim tamlamaları oluşturmaktadır. Bu grubun büyük çoğunluğu kalıplaşmış birleşik kelime yapmaya meyilli olduğundan belirtisiz isim tamlamasıdır. *Kelime Birleştirme Yoluyla Terim Türetmenin* en kalabalık grubunu 160 terimle sıfat tamlamasından oluşan terimler oluşturmaktadır. Burada doğrudan sıfat olan sözcüklerin yanında *+ki*, *+li*, *+siz*, *+çi*, *+iy* gibi isimden sıfat türeten eklerin ve sıfat-fiil eklerinin de tamlama kurduğu görülmüştür.

- Terim türetmelerinde çok fazla kabul edilmeyen ve kalıcılığı düşük olan fiilimsi ve edat grupları gibi fazla kelimedenden türetilen terimlerin varlığı Özbek Türkçesinde oldukça azdır. Bu şekilde isim-fiil ve edat grubu oluşturan 9 terim tespit edilmiştir.
- Genel dilden ve tarihî metinlerden kelime aktararak terim oluşturma terimlerin halkın diline kolay yerleşmesi açısından oldukça önemli yöntemlerdir. Özbek Türkçesinde de özellikle genel dilden kelime aktarma sık başvurulan bir yoldur. Nitekim gramer terimlerinde Türkçe kökenli sözcükler %40 oranındadır, bu terimlerin halk dilinde kullanılan sözcüklerden türetildiği tespit edilmiştir. Bunun yanında *maqāl* (atasözü), *boğın* (hece), *atama* (terim), *räviş* (zarf), *ünümlü affikslär* (işlek ekler), *ünümsiz affikslär* (ölü ekler) vb. terimler Çağatay Türkçesi metinlerinde genel dilde kullanılan sözcüklerken Özbek Türkçesinde terim anlamı kazanmıştır.

KAYNAKÇA

- Akalın, Şükrü H. (2003). Türkçenin Teknik Terim Zenginliği. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. C.LXXXVI. S. 624. s. 767-778.
- Avcı, Yusuf (2006). "Fıtrat'ın Hayatı ve İlk Devir Özbekçedeki Dil Bilgisi Terimlerinin Günümüz Özbek ve Türkiye Türkçesindekilerle Karşılaştırılması". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. S. 22. TDK. Ankara
- Banguoğlu, Tahsin (1990). *Türkçenin Grameri*. TDK. Ankara
- Deligönül, Mehmet (1982). "Türkçede Terim Üzerine". *Türk Dili Dergisi*. Cilt: XLV. Sayı: 367. TDK. Ankara
- Dilaçar, Agop (1957). "Terim Nedir?" *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. Ocak. C. VI. S. 64. s. 207-210
- Ercilasun, Ahmet B. (Editör). *Türk Lehçeleri Grameri*. Akçağ Yay. Ankara 2007. 1340 s.
- Ergin, Muharrem (2012). *Türk Dil Bilgisi*. Bayrak yay.. İstanbul
- Karaağaç, Günay (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. TDK Yay.. Ankara.
- Karaağaç, Günay (2013). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Akçağ Yay.. Ankara.
- Karaman, B. İlkay (2009). "Terim Oluşturma Yöntemleri". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. C. II. s. 45-59.
- Öz, Aynur (1999). *Özbek Türkçesinde İsim*, Ankara Üni., Sosyal Bilimler Ens., Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Özbek Tilining İzâhli Luğati -2 Cilt-*. (1981). (Redaktör: Z. M. Mağrufâva). Özbekistân Fanlar Akademiyası. Moskova Rus Tili Neşriyatı.
- Özkul, Fatma (1995). *Özbek Türkçesinde Gramer Terimleri*, Gazi Üni., Sosyal Bilimler Ens., Türk Dili Anabilim Dalı- Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Şahin, Hatice (2006). "Terimlerin Genel Dile Yansımasına Dair Bazı Gözlemler". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. No: 20. s. 123-129.
- Ünlü, Suat (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Eğitim Yayınevi. Konya.
- Üşenmez, Emek. vd. (2016). *Özbekçe-Türkçe Sözlük*. Türk Dünyası Vakfı. İstanbul.
- Wurm, Stefan (1989) "Özbekçe"(Çev: M. Akalın). *Türk Dünyası Araştırmaları*. Ekim 89. S. 62. İstanbul 139-186.
- Zülfikar, Hamza (2011) "Terim Sözlükleriyle İlgili Düzenleme ve Belirtisiz Ad Tamlaması Yapısındaki Terimlerde İyelik Ekinin Yitimi". *Türk Dili Dergisi*. s. 712. syf. 330-337.

